

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Жан-Жак
РУССО

■

СПОВІДЬ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2014

КНИГА ПЕРША

1712—1728

Intus, et in cute¹.

Я починаю нечувану річ, яка не матиме послідовників. Я хочу показати собі подібним людину в усій справдешності природи, і такою людиною буду я сам.

Лише я знаю власне серце і знайомий з людською природою. Я не схожий на тих, кого зустрічав, і смію думати, що відрізняюся від усіх людей, котрі живуть нині. Якщо я і не кращий за інших, то принаймні інакший. І на погане чи на добре вчинила природа, розбивши форму, в якій був я вилитий, можна буде міркувати, лише прочитавши ці рядки.

Хоч коли пролунала б сурма Страшного суду, я постану перед Вищим Суддею з цією книгою в руці. І голосно скажу: «Ось усе, що я зробив, про що думав і чим був. Я однаково щиро розповів і про добрі свої справи, і про лихі. Я не приховав нічого поганого, не додав нічого хорошого, а як десь і підбавив словам меду, то лише заповнюючи прогалину, викликану забудькуватістю. Я мав за істину те, що мені такою й здавалося, а не очевидну брехню. Я показав себе таким, яким був — нікчемним і негідним, коли учиняв негідно, добрим, великодушним і високим, коли учиняв добре, я відкрив свою душу такою, якою її бачив Ти Сам. Тож збери навколо мене незліченний натовп подібних мені, о Всевічний, і хай вони вислухають мою сповідь, хай плачуть про мою негідність і червоніють за мої слабкості. Хай кожен з них так само щиро відкриє своє серце біля узніжжя Твого трону, і хай бодай один наважиться сказати Тобі: «Я кращий, ніж той чоловік».

¹ В середині і під шкірою (*лат.*) — рядок із вірша давньоримського поета Персія: «А тебе і без шкіри, і в шкірі я знаю».

Я народився в Женеві, 1712 року від громадянина Ісаака Руссо і громадянки Сюзанни Бернар. Батько успадкував незначну частину маєтку, поділеного між п'ятнадцятьма дітьми, і жив лише зі свого годинникового ремесла, в якому був справді великим майстром. Моя мати, дочка пастора Бернара, була багатшою: вона мала розум і красу. Не без труднощів домігся батько її руки. Їхнє взаємне кохання почалося майже одночасно з їхнім життям, змалечку вони гуляли разом вечорами під каштанами Женеві і в десять років стали нерозлучні. Обое вони, з природи ніжні й чутливі, чекали лише на пробудження взаємного почуття, чи, радше, це почуття чекало на них, і тоді кожен віддавав своє серце тому, що відкрилося йому назустріч. Доля, здавалося, стояла на заваді їх кохання, та насправді лише заохочувала його. Не зумівши домогтися руки милої, юний закоханий умирав з горя, і вона порадила йому поїхати геть, аби забути її. Він повернувся зі своїх мандрів ще дужче закоханим, ніж раніше. Кохана залишилася вірна йому й зустріла його з ніжністю. Після такого випробування їм зоставалося лише кохати одне одного все життя, у чому вони й присяглися, а Небо благословило їхнє присягання.

Габріель Бернар, материн брат, покохав одну з батькових сестер, але вона погодилася вийти за нього лише за умови, що її брат одружиться з його сестрою. Любов улаштувала все, і за один день зіграли два весілля. Отже, мій дядько був чоловіком моєї тітки, а їхні діти стали мені двічі двоюрідними. При кінці року в кожній парі народилося по дитині; потім знов довелося розлучитися.

Дядько Бернар був інженером і подався служити до Імперії та Угорщини, де правив принц Євгеній. Він відзначився при облозі Белграда. Батько мій, після народження мого єдиного брата, був запрошений до Константинополя, де став годинникарем у сералі. За його відсутності краса, розум і таланти моєї матері привертали до неї багатьох залицяльників. Одним з найревнивіших був пан де Ля Клозюр, француз. Мабуть, почуття його були глибокі, бо й тридцять років по тому, говорячи зі мною про неї, він починав хвилюватися. Мою матір оберігала від нього не лише доброчесність, а й ніжна любов до чоловіка. Вона поквапила батька з поверненням: він кинув усе й повернувся. Сумним плодом цього по-

вернення і став я. Хворобливий і слабкий, я з'явився на світ через десять місяців. Я коштував життя своїй матері, і моє власне народження стало першим з моїх нещасть.

Не знаю, як батько пережив цю втрату, але знаю, що він так ніколи й не знайшов розради. Йому здавалося, що він бачить її в мені, але він не міг забути, що я ж і відібрав її в нього; коли він цілував мене, з його зітхань і судорожних обіймів я відчував, що до цих пестоців домішується й гіркий жаль, роблячи їх ще ніжнішими. Коли він хотів поговорити зі мною про матір, я відповідав йому: «Але ж ми плакатимемо, тату», — і самі ці слова вже викликали його сльози. «Ох, — говорив він зі стогоном, — поверни її мені, утіш мене, заповни порожнечу в моїй душі. Хіба я любив би тебе так сильно, якби ти був лише моїм сином?» Він помер через сорок років після її кончини на руках своєї другої дружини, але з ім'ям першої на устах і з її образом в серці.

Ось які люди дали мені життя. З усіх небесних дарів, що дісталися їм, вони передали мені лише чутливе серце, але цей дар, що був їхнім щастям, став для мене нещастям усього життя.

Народився я вмираючим, мене майже і не сподівалися зберегти. Я приніс у собі зародок хвороби, що посилилася з роками, яка й дотепер дає мені передихнути лише для того, аби я страждав ще жорстокіше інакше. Одна з батькових сестер урятувала мене своїм турботливим доглядом. Тієї миті, коли я пишу ці рядки, вона ще жива; у вісімдесят років вона доглядає чоловіка, який молодший за неї, але виснажений пиятикою. Люба тітонько, я прощаю вам, що ви змусили мене жити, і дуже засмучений, що не можу на схилі ваших днів віддячити ніжними турботами за ті піклування, якими ви оповили початок мого життя. Моя няня Жакліна теж ще жива, дужа і здорова. Руки, які відкрили мені очі при народженні, закриють мені їх після смерті.

Я навчився почувати раніше, ніж думати, — це спільна людська доля. Я пізнав її на собі, як ніхто інший. Не пам'ятаю, що я робив до п'яти-шести років. Не знаю, як навчився читати, пам'ятаю лише про своє враження від першого читання: саме тоді я почав усвідомлювати себе. Матір моя залишила таку-сяку бібліотеку, і якимось після вечері ми з батьком поча-

ли читати. Спочатку батько хотів лише запропонувати мені цікаві книжки для вправлення в читанні, але незабаром нам стало так цікаво, що ми читали по черзі не відриваючись і проводили за цим заняттям цілі ночі. Ми зупинялися, аж коли дочитували книжку до кінця. Іноді батько, почувши під ранок щебетання ластівок, говорив збентежено: «Ходімо спати; я ще більша дитина, ніж ти».

Завдяки такій небезпечній методи я не лише швидко навчився вільно читати, а й набув рідкісного для свого віку знання про пристрасті. Я не знав про те, що породжувало вже знайомі мені почуття. Я нічого не дізнався, але все пережив. Ці невиразні переживання не зіпсували мого розуму, але сформували його на свій кшталт, вселивши мені химерні й романтичні уявлення про життя, від яких мене не вилікували ані досвід, ані роздуми.

Всі романи були прочитані до літа 1719 року. На наступну зиму ми знайшли собі інше заняття. Вичерпавши матеріну бібліотеку, ми звернулися до частини бібліотеки її батька, що дісталася нам. На щастя, вона мала гарні книги, та інакше й бути не могло, позаяк, хоча збирав її пастор і навіть учений, що було тоді в моді, але людина зі смаком і розумом. У кабінет мого батька переселилися такі книги, як «Історія Церкви та Імперії» Ле Сюера, «Бесіди про все-світню історію» Боссюе, «Славетні люди» Плутарха, «Історія Венеції» Нані, «Метаморфози» Овідія, Ля Брюєр, «Світи» Фонтенеля та його ж «Діалоги мертвих», декілька томів Мольєра. Я читав їх щодня, поки батько працював, і приохотився до такого читання, що було рідкісним і, мабуть, унікальним явищем у моєму віці.

Найбільше мені подобався Плутарх. Задоволення, з яким я без кінця перечитував його, трохи вилікувало мене від романів; незабаром я почав віддавати перевагу Агезілаю, Бруту і Аристиду перед Орондатом, Артамене і Юве. Це цікаве читання і розмови про прочитане з батьком розвинули в мені той вільний республіканський дух, ту неприборкану, горду, нетерпиму до ярма і рабства вдачу, яка мучила мене все життя в обставинах, що найменше підходили для її вияву. Я мріяв про Рим та Афіни і жив, так би мовити, серед великих. Народившись громадянином Республіки і сином

полум'яного патріота, я запалювався його прикладом, уявляв себе греком або римлянином і втілював у собі того героя, життєпис якого читав; коли мене вражало оповідання про подвиги твердості й мужності, очі мої блищали і голос звучав гучно. Одного разу я перелякав рідних, коли розповідав за столом про подвиги Сцеволи¹ і, бажаючи ділом підтвердити свою розповідь, простягнув руку до жаровні.

Мій брат був старший за мене на сім років. Він учився батьківського ремесла. Мене надто любили, тим самим обділяючи брата, і його виховання зазнало шкоди від такого нехтування. Він став гультьєєм, ще не досягши віку, коли могла справжня розпуста. Його влаштували до іншого майстра, звідки він тікав так само, як з рідної домівки. Я майже не бачив його; можна сказати, що я майже не був з ним знайомий, а проте я не переставав ніжно любити його, а він любив мене так, як здатний любити гультіпака. Пам'ятаю, якось батько суворо і гнівно карав брата, а я рвучко кинувся до нього й міцно обійняв, затуливши собою. Я прикривав його своїм тілом від ударів і так уперто робив це, що батько, чи то обеззброєний моїми криками і сльозами, чи то не бажаючи покарати мене дужче за брата, зглянувся на нього. Врешті-решт брат мій геть збився з пуття, утік і зник остаточно. Через деякий час ми дізналися, що він у Німеччині. Він не написав нам жодного разу, й відтоді ми не отримували про нього звісток. Так я залишився єдиним сином.

Якщо цього нещасного хлопчика виховували абияк, то з його братом поводитися інакше. Навіть про царських дітей не піклувалися так старанно, як ходили коло мене в перші роки мого життя. Рідні обожнювали мене і, що ще більша рідкість, любили, але не панькали. Жодного разу, аж поки я покинув рідний дім, мені не давали гасати вулицею з іншими дітьми, нікому не доводилося стримувати в мені вередування чи потурати забаганкам, які приписуються природі, але породжуються лише поганим вихованням. Я мав вади свого віку, був пащекуватий, любив солодощі і часом брехав. Міг красти фрукти, цукерки, їжу, але мені не давало втіхи завдавати іншим болю, псувати речі, звалювати провини на ін-

¹ *Гай Муцій Сцевола* — легендарний римський герой, який спалив під час допиту на вогні свою ліву руку.

ших, мучити тварин. Пам'ятаю, одначе, що якось я напудив у казанок сусідки, пані Кло, поки вона була в церкві. Зізнаюся навіть, що цей спогад усе ще звеселяє мене, бо пані Кло, по суті добра жінка, була все ж таки надзвичайно буркотливою старушенцією. Така коротка і правдива історія моїх дитячих злочинів.

Як міг би я зробитися злим, коли перед моїми очима були тільки приклади лагідності, і мене оточували найдобріші люди на світі? Батько, тітка, няня, наші родичі, друзі, сусіди й усі навколо мене не підкорялись мені, але любили мене; я також любив їх. Моя воля була так мало збуджена і зустрічала так мало спротиву, що мені майже не спадало на думку чогось бажати. Можу присягнутися, що до мого вступу до майстра я й не знав, що таке забаганка. Весь час, окрім тих годин, коли я читав або писав коло батька і коли няня водила мене гуляти, я проводив зі своєю тіткою. Я дивився, як вона вишивала, і слухав, як вона співала, сидячи чи стоячи біля неї; і був задоволений. Її веселість, лагідність і приємне обличчя справляли на мене таке сильне враження, що я досі виразно бачу її риси, її погляд, її манери: я пам'ятаю її ласкаві слова, я міг би описати її одяг і зачіску, не забувши двох чорних кучерів на скронях за модою того часу.

Я переконаний, що їй я завдячую любов'ю чи, точніше, пристрастю до музики, пристрастю, що розвинулася в мені тільки набагато пізніше. Вона знала напрочуд багато арій та пісень, які співала несильним, але приємним голосом. Ясність душі цієї прекрасної дівчини проганяла задумливість і смуток від неї самої і від усіх, хто оточував її. Спів її так зачаровував мене, що багато з її пісень надовго залишалися в моїй пам'яті; але навіть і тепер, коли я зовсім забув їх, у міру того, як я старію, вони воскресають у пам'яті з невимовною чарівністю. Чи можна повірити, що я, старий базіка, змучений клопотами і стражданнями, іноді ловлю себе на тому, що плачу, як дитя, наспівуючи ці пісеньки розбитим і тремтячим голосом? Особливо ясно згадався мені мотив однієї з пісень, але, попри всі зусилля згадати її слова, друга половина їх вислизає з моєї пам'яті, хоча мені невиразно пам'ятаються якісь рими. Ось її початок і те, що я пам'ятаю з подальшого:

Tircis, je n'ose
Écouter ton chalumeau
Sous l'ormeau;
Car on en cause
Déjà dans notre hameau.
.....
..... un berger
..... s'engager
..... sans danger
Et toujours l'épine est sous la rose¹.

Я намагаюся збагнути, в чому полягає зворушлива чарівність, яку має для мого серця ця пісенька: це примха, якої я не розумію; але я геть не в змозі доспівати її до кінця без того, щоб сльози не зупинили мене. Я сто разів збирався написати до Парижа, аби мені знайшли решту слів, якщо хтось іще пам'ятає їх. Але я майже певен, що вітха, яку мені дає спогад про цю пісеньку, зменшиться, коли я отримаю доказ того, що не лише моя бідолашна тітонька Сюзон, а й інші співали її.

Такі були перші вподобання початку мого життя: так почало формуватися чи виявлятися в мені моє серце, горде і ніжне водночас, і моя вдача, жіночна, але непогамовна, — вдача, що вічно коливається між слабкістю й мужністю, між знемогою й доблестю, аж до кінця змушувала мене заходити у протиріччя із самим собою і спричинилася до того, що і стриманість, і насолода, і задоволення, і розсудливість однаково вислизали від мене.

Процес мого виховання був перерваний нещастям, наслідки якого вплинули на все моє життя. Мій батько посварився з паном Готьє, французьким капітаном, який мав родичів у Раді. У цього Готьє, людини нахабної і підлої, кров заюшила з носа, і, щоб помститися батькові, він звинуватив його в тому, що той оголив шпагу в місті. Батькові загрожувала в'язниця, і він вимагав, щоб туди ж, згідно із законом, спровадили і його обвинувача. Він не зумів цього добитися і визнав за краще покинути Женеву й назавжди розлучитися з батьківщиною, ніж поступитися в тому, що зачіпало його честь і свободу.

¹ Тірсісе, я не могла слухати твою сопілку під в'язом: про це вже говорять у нашому селі. Серцю небезпечно аж так прихилитися до пастуха. І в троянди завжди є колючки (*фр.*).

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ПЕРША

Книга перша. 1712—1728	5
Книга друга. 1728	41
Книга третя. 1728—1730	82
Книга четверта. 1730—1731	125
Книга п'ята. 1732—1736	168
Книга шоста. 1736—1741	215

ЧАСТИНА ДРУГА

Книга сьома. 1742—1748	263
Книга восьма. 1749—1755	333
Книга дев'ята. 1756—1757	384
Книга десята. 1758—1759	468
Книга одинадцята. 1760—1762	522
Книга дванадцята. 1762—1765	566
«Сповідь» Ж.-Ж. Руссо як текст-повернення. <i>Юлія Павленко</i>	636
Примітки. <i>Юлія Павленко</i>	656